

УДК: 37.015.3+159.922

Олена Юрївна Косьянова,
аспірант кафедри теорії та методики практичної психології,
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського,
вул. Фонтанська дорога, 4, м. Одеса, Україна

ЕМОЦІЙНА СФЕРА ЯК ОСНОВА ДАНИХ ПОКАЗНИКІВ ПОЛІГРАФНОГО МЕТОДУ

У статті подано результати теоретичного дослідження емоційної сфери, яка розглядається автором як інтегральне структурне утворення особистості, включаючи не тільки динамічні властивості, а й якісні та змістові характеристики. Виділено, що саме стійкі емоційні особливості певною мірою можуть детерминувати схильність особистості до прояву обману. Показано, що, вивчаючи та систематизуючи емоційні стани особистості в ситуаціях, пов'язаних з вивченням обману, дослідники довели, що збудження є частиною емоції, а її прояв є вірогідним наслідком обману, та поклали це в основу роботи поліграфу. Розкрито, що у поліграфній методиці важливим є врахування мотиваційного, морально-оціночного, гностичного та інших аспектів емоційної сфери, що відображаються в показниках поліграфного методу. Констатовано, що на сьогодні бракує досліджень щодо вивчення взаємозв'язку між схильністю до обману та стійкими особливостями емоційної сфери, таких як емоційна лабільність, емоційна стійкість, рівень емпатії і особистісна зрілість у цілому, включаючи емоційну.

Ключові слова: емоції, емоційна сфера, схильність до обману, поліграфна методика.

Постановка проблеми. Відомо, що емоція наповнює енергетичним змістом будь-яку дію людини, спрямовану на задоволення потреби, необхідної для самозбереження і саморозвитку. Проблеми розвитку емоційної сфери глибоко впливають на людину, оскільки не дають можливості адаптуватися до впливу навколишнього середовища, будь то екологічна чи соціальна середовища. Чисельні дослідження [1, 7, 8, 12, 14, 15 та ін.] засвідчують, що емоційна сфера людини виступає основою пізнавальних процесів, а також свідомості особистості, інтегруючись і пронизуючи практично всі психічні та фізіологічні функції людини, будучи певним індикатором змін останніх. Саме така природа емоційної сфери дозволяє розглядати її як одну з найважливіших при використанні поліграфного методу. Адже всі зміни, які відбуваються в активності мозкових структур вегетативної системи, відображаються в емоційних реакціях на свідомому і підсвідомому рівнях людини [36].

Аналіз останніх публікацій. Слід зазначити, що емоційна сфера як основна інтегративна ланка особистості розглядається вченими в двох аспектах. По-перше, її визначають як сукупності якостей, що описують динаміку виникнення, протікання й припинення різних емоційних процесів та станів, являючи собою темпераментальні властивості особистості [19, С.111-195.]. По-друге, вона розглядається як інтегральне структурне утворення особистості, включаючи не тільки динамічні властивості, а й якісні та змістові характеристики [11, 14]. Саме ці характеристики емоційної сфери підштовхнули нас до аналізу взаємозв'язку емоційної зрілості і схильності до обману у дисертаційному дослідженні.

У вивченні цього питання важливим є аналіз ролі емоційної сфери у генезисі брехні. За даними П. В. Симонова, результати психофізіологічних експериментів і

аналіз літературних даних привели до констатації того, що емоції людини визначаються будь-якої актуальною потребою і оцінкою ймовірності її задоволення на основі філогенетичного і онтогенетичного досвіду. Емоція при цьому активізує нейронні, когнітивні та моторні процеси, що передбачає співробітництво психічного і тілесного. Зміни у прояві емоцій миттєво відображаються в електричній активності мозку, у функціонуванні кровоносної та дихальної систем [15], а так само зміни електричної активності м'язів обличчя [22, 23, 29]. У цьому аспекті К. С. Ізард зазначає: «Якою б не була емоція, пережита людиною, потужною або ледь вираженою – вона завжди викликає фізіологічні зміни в її організмі, і ці зміни часом настільки серйозні, що їх неможливо ігнорувати» [7].

Деякі вчені під емоціями (від латинського «emovere» – хвилювання, збудження, рух) пропонують розуміти «особливий клас психічних явищ, що виявляються у формі безпосередньої пристрасті, переживання суб'єктом життєвого сенсу цих явищ для задоволення своїх потреб» [9]. Як зазначав К. К. Платонов, «емоції викликають у свідомості не образ предмета чи явища, а переживання». Таким чином, емоційні переживання і стани впливають на поведінкові реакції людини.

Узагальнюючи різні дані, можна констатувати існування більше десяти теорій, що пояснюють механізми виникнення емоцій: еволюційна теорія емоцій Ч. Дарвіна, «асоціативна» теорія В. Вундта, «периферична» теорія У. Джемса – Г. Ланге, теорія У. Кеннона – П. Барда, психоаналітична теорія емоцій, судинна теорія вираження емоцій І. Уейнбаума і її модифікація, біологічна теорія емоцій П. К. Анохіна, фрустраційна теорія емоцій, когнітивістська теорія емоцій, інформаційна теорія емоцій П. В. Симонова, теорія диференціальних емоцій К. Ізарда та інші. Значимо, що емоції

виникають як результат нейрофізіологічних процесів, які, в свою чергу, можуть бути викликані як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Коли емоція з'являється у відповідь на уявний образ, символ, то це говорить про взаємозв'язок думки і почуття, тобто про афективно-когнітивну структуру. Отже, емоція на значимий стимул – це єдність афективно-когнітивних процесів. Вплив емоцій на людину генералізований, але кожна емоція впливає на людей по-різному, залежно від індивідуальних особливостей людини і, зокрема, від рівня емоційної зрілості особистості [21].

Аналіз літератури дозволяє також виділити поведінкові реакції, які реалізують емоційні переживання людини, а саме: підпорядкування емоцій жорсткому контролю свідомості, тобто придушенню емоційних реакцій, що дозволяє людині зовні не «переживати», відчувачи при цьому сильні внутрішні суперечності, незадоволення і дискомфорт або внутрішньоособистісний конфлікт (може відбуватися з обманщиком у разі брехливої відповіді на питання під час проведення поліграфного тестування); вивільнення емоцій для їх природної взаємодії з гомеостатическими процесами, драйвами, когнітивними процесами і руховими актами, підкоряючись емоціям (може відбуватися з обманщиком при визнанні); рефлексивна трансформація емоційних реакцій, тобто в усвідомленні емоції і «відділенні себе від емоцій» [24].

Мета статті – довести та науково обґрунтувати, що емоційна сфера особистості виступає основою ознак і показників при поліграфному дослідженні.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на той факт, що обман не є емоцією, проте, безперечно, виявляється залученим в емоційний симптомокомплекс, переважна складова якого – емоційна – є визначальною. Проаналізувавши одне із сучасних досліджень [2, С. 176-177], виявлено, що домінуючими емоціями, які спонукають до обману, є страх та боязнь. Першопричиною обману також може бути жадібність, марнославство, заздрість, бажання викрити обманщика, дізнатися правду та інші мотиви. Крім перерахованих домінуючих емоцій обман стимулюються також любов'ю до близьких, жалістю, співчуттям, бажанням захистити.

Беручи до уваги той факт, що поліграфний метод спрямований на визначення змін, які відбуваються на рівні певних психофізіологічних функцій активності головного мозку, дихання та серцево-судинної системи, а також урахування при цьому мотиваційних установок (а як відомо емоції від мотивів неможливо відірвати завдяки оціночній функції), то важливим є зваження на різні аспекти емоційної сфери, що відображаються в показниках поліграфного методу.

По-перше, є чисельні дані про незаперечну роль емоцій у поведінці людини (З. Фрейд, В. К. Віллонас, Б. І. Додонов, К. Е. Ізард, П. Екман, О. М. Леонт'єв, П. Фресс, Я. Рейковський, П. В. Симонов та ін.). Усі вони відзначають їх мотивуючу роль, пов'язують емоції з потребами та їх задоволенням [8, с. 10]. Участь емоцій в

управлінні поведінкою і діяльністю людини було визнано більшістю психологів, що знайшло відображення в «мотиваційній» теорії емоцій, яка відстоює функціональну єдність емоційних і мотиваційних процесів (Л. І. Петражицький, R. W. Leeper, A. Gasson, P. T. Young, D. Bindra та інші). Практично ототожнення емоційних і мотиваційних феноменів має місце у Г. М. Бреслава [4], коли він описує «емоційну децентрацію», розуміючи під нею здатність представити бажання іншої людини. Окремі випадки виникнення емоцій у процесі мотивації, а саме при побудові ймовірного прогнозу задоволення потреби, висвітлюється в дослідженнях П. В. Симонова.

Виходячи з цих та інших даних, слід зазначити, що емоції виконують дуже важливу функцію в мотивації діяльності та тісно пов'язані з її змістом, (супроводжують мотивовану поведінку) тобто, як останні так само можуть активувати (направляти) поведінку. Як зазначив О. М. Леонт'єв, «особливість емоцій полягає в тому, що вони безпосередньо відбивають відносини між мотивами і реалізацією, відповідаючи цим мотивам діяльності» [12, с. 56]. Емоції виникають лише у зв'язку зі значимими для суб'єкта подіями або результатами дій, пов'язаними з мотивами. Відомо, що однією з функцій мотиву є сенсоутворення (то заради чого діє суб'єкт). Вони завжди є психічним відображенням цих сенсів, і саме тому вони дозволяють досліджувати та аналізувати неусвідомлювані мотиви. Мається на увазі, що ставляючи перед собою цілі, досягнення яких веде до задоволення потреби, яка отримала своє предметне відображення в мотиві цієї діяльності, людина усвідомлює перші.

За даними К. Ізарда, кожному емоцію слід розглядати окремо від інших, як самостійний переживально-мотиваційний процес [7, С. 55], при цьому основну мотиваційну систему людського існування утворюють десять базових емоцій: радість, сум, гнів, відраза, презирство, страх, сором / збентеження, вина, здивування, інтерес. Кожна емоція має унікальні мотиваційні функції. Фундаментальні емоції переживаються по-різному і по-різному впливають на когнітивну сферу і на поведінку людини. При цьому емоційні процеси взаємодіють із когнітивними й моторними процесами, вземовпливаючи один на одного. Таким чином, Ізард К. визначає емоції як складний процес, що включає нейрофізіологічні, нервово-м'язові і чуттєво-переживальні аспекти [8, С. 88-89].

Процедура об'єктивної ресстрації фізіологічних корелятив емоцій з використанням поліграфа, на відміну від буденного життя, коли людина в спілкуванні може своєю поведінкою приховати емоцію або ввести в оману, несе в собі елемент невідворотності, реальної небезпеки викриття. За цим криється потенційна загроза зміни соціального статусу випробуваного, що в свою чергу може призвести до порушення його життєвих планів у досягненні цілей. Іншими словами, поліграфне тестування є ситуацією оцінки соціально-психологічних якостей особистості обстежуваного з позицій усталених

стереотипів соціального оточення. Тестований, будучи об'єктом виховання соціокультурного середовища, знаходить стійку систему мотивів поведінки і діяльності, що дозволяє йому успішно існувати і діяти в цьому середовищі. Ситуація тестування створює умови, за яких випробуваному необхідно включити весь свій досвід, систему ціннісних орієнтацій, щоб забезпечити позитивний характер висновків про нього. Отже, мотиваційний аспект не може заперечувати зв'язок емоцій з потребами і мотивацією, але їх ототожнення також є нерозумним, тому що не кожен мотиваційний процес супроводжується виникненням емоції (наприклад, в стереотипних ситуаціях); емоції запускаються ззовні (викликаються зовнішніми подіями), а мотиви активуються з середини; суб'єктивною формою біологічних потреб є емоційний тон відчуттів, а не емоції; мотив зазвичай викликається за конкретної необхідності, тоді як емоцію може викликати безліч різних стимулів. Не заперечуючи мотиваційного значення емоцій, слід зазначити, що вони виступають лише в якості одного з мотиваторів, що впливають на прийняття рішення і поведінку людини. На існування саме такої закономірності вказує безліч авторів. Так, згідно з О. М. Леонтьєвим, «емоція слідує за мотивом до раціональної оцінки суб'єктом адекватності діяльності. Особливість емоцій полягає в тому, що вони безпосередньо відбивають відносини між мотивом і реалізацією, яка відповідає цим мотивам діяльності» [12]. П. В. Симонов вказує на те, що дієвість мотиву може оцінюватися силою і напруженістю емоційних переживань, а останні залежать від гостроти актуальної потреби. «Ми вважаємо, що мимовільність емоційних реакцій робить їх найбільш надійним показником справжніх потреб суб'єкта, ієрархії цих потреб, співвідносній силі конкуруючих мотивів» [15, С. 3.]. Теж саме можна відмітити у змісті і значенні людського буття, яке характеризується не тільки емоціями, а й цінностями, соціальними потребами, моральними принципами та ін.

По-друге, важливим також є морально-оціночний емоційний рівень, що відображає моральну свідомість, тобто психічну реакцію особистості на подію, відношення, що проявляється саме в емоціях, почуттях, настрої. Моральна оцінка в системі відповідної регуляції виражає засудження або схвалення вчинків людини, її поведінки, образу думок або життя на основі загальноприйнятих вимог. Основою оцінок виступають моральні принципи, норми і ідеали, властиві людині. Сама ж оцінка характеризує відповідність суцього (того, що здійснено) належному. Можлива оцінка і майбутніх дій, коли вона відображає здатність передбачення наслідків вчинку і в цій якості може одночасно служити його мотивацією.

Традиційно вважалось, що мораль і моральність виникають із здорового усвідомлення прийнятих у суспільстві норм поведінки, з вивчених в дитинстві понять про добро і зло. Проте, моральні оцінки мають не лише раціональну, але і емоційну природу. Наприклад, різні порушення в емоційній сфері часто супроводжуються змінами уявлень про мораль.

Відомо, що при вирішенні завдань, пов'язаних із моральними оцінками, збуджуються відділи мозку, які відповідають за емоції. До того ж, поведінкові експерименти показують, що відношення людей до різних моральних дилем сильно залежить від емоційного стану. За деякими даними [35], в нормі моральні судження формуються під впливом не лише свідомих висновків, але і емоцій. Так, З. Фрейд вважав, що «суперего» локалізується частково у свідомій, частково – в несвідомій частині психіки. Дещо ускладнюючи, можна сказати, що вентромедіальна префронтальна кора і генеровані нею емоції потрібні для функціонування несвідомого фрагмента «суперего», тоді як свідомий морально-етичний контроль успішно здійснюється і без участі цього відділу кори. Різні вчені відмічають, що зроблені ними висновки не слід поширювати на усі емоції взагалі, а тільки на ті, що пов'язані із співчуттям, співпереживанням або відчуттям особистої провини [34]. Саме усвідомлення провини перед оточенням, асоціальність свого вчинку, дії, поведінки і є причиною виникнення емоційної реакції, особливо в ситуації оцінювання з боку, в тому числі, власне в ситуації поліграфного тестування.

По-третє, не менш важливим є гностичний характер емоцій. При цьому слід відзначити, що утворення гностичних емоцій відбувається за фізіологічним принципом умовнорефлекторних тимчасових зв'язків. Питання про існування інтегруючих гностичних (від грец. *gnosis* – знання) емоцій тісно пов'язане з проблемою утворення вищих автоматизованих системних навичок, що зароджуються у корі великих півкуль безперервним тренуванням у процесі онтогенетичного практичного пристосування людини до соціального середовища. Вони виникають у результаті синтезу попереднього досвіду наших відчуттів, сприймань, мисленнєвої діяльності. В основі розуміння єдності довільного та автоматизованого в пізнанні і діях людини лежать концепції І. П. Павлова «про оптимальну зону збудження в корі» і «про домінанту» О. О. Ухтомського і Н. Є. Введенського. Так, І. П. Павлов, описуючи явище «оптимальної зони збудження», зазначав: «... якби місце великих півкуль з оптимальною збудливістю світилося, то ми побачили, як під час мислення по великих півкулях мозку людини пересувається неправильних обрисів пляма, що постійно змінюється за формою і величиною» [13, С. 192]. Вона відповідає оптимальному осередку збудження, а «тінь» – ділянкам, що знаходяться в загальмованому стані. До визначення автора близька думка О. О. Ухтомського, який називав такий осередок збудження «домінантою». «Досить стійке збудження, що протікає в центрах у даний момент, набуває значення пануючого фактора в роботі інших центрів: накопичує в собі збудження з найвіддаленіших джерел, але гальмує здатність інших центрів реагувати на імпульси, що мають до них пряме відношення» [10, С. 14]. Домінантні зміни – це подвійні реакції: «Наростання порушення – в одному місці і поєднане гальмування – в іншому місці» [10, С. 14]. Системні коркові гностичні почуття в єдності з підкірковою

дифузною афективністю утворюють звичайні емоційні переживання нормальної людини. Гностичні емоції пов'язані не просто з потребою в отриманні будь-якої нової інформації, а з потребою в «когнітивній гармонії». Суть її в тому, щоб у новому або невідомому відшукати знайоме, звичне, зрозуміле, інтегруючи при цьому всю наявну інформацію. Типова емоційна ситуація, яка збуджує гностичні емоції – це проблемна ситуація, наприклад, поліграфне тестування для людини, що приховує інформацію, шукає вихід у сформованій ситуації безпорадності. На підтвердження цього дослідження, проведені О. К. Тихомировим, також указують на те, що «момент виникнення станів емоційної активації приурочений до критичних моментів процесу рішення розумової задачі, до виявлення в ході розумової роботи нового принципу дій» [17, С. 44-45], пошуку відповіді на поставлене запитання. Вищевказані дослідження підтверджують, що є чіткий збіг різких змін у шкірно-гальванічній реакції з моментом зміни емоційного стану випробуваного.

По-четверте, що ж до фізіологічних аспектів емоцій, дослідники [20] у вивченні мозкової організації емоційної сфери умовно виділяють вузький та системний підхід.

Прихильники першого підходу пов'язують емоційне реагування з підкірковими центрами: задні відділи гіпоталамуса, мигдалеподібне ядро пов'язані з емоцією страху; мигдалина і серединний центр таламуса – з люттю; передній відділ гіпоталамуса, мигдалина, медіальні ядра таламуса – з емоцією тривоги; вентромедіальні ядра таламуса, зона перегордки і фронтальні області – з переживанням задоволення [5, 16, 26, 30]. Варто відзначити, що все-таки основні базові емоції мають свою локалізацію, інші ж, не маючи суворої локалізації, проявляються як умовнорефлекторні поєднання базових емоцій.

Інші науковці [6] дотримуються системних поглядів на підкірковий субстрат емоцій, вказуючи на існування «емоційного мозку» або так званого «кола Пейпеца». Останній складається з трьох взаємопов'язаних ланок: лімбічної системи переднього мозку (гіпокамп, перегородка, периформна кора та ін.); гіпоталамуса (32 пари ядер переднього комплексу, пов'язані з парасимпатичною вегетативною нервовою системою, а також задній комплекс, пов'язаний з симпатичною нервовою системою); лімбічної області середнього мозку (центрально-сіра речовина, навколоцентральна ретикулярна формація). При цьому лімбічним утворенням відводиться роль координатора різних систем мозку, що беруть участь у забезпеченні емоційного реагування, оскільки центральна ланка «лімбічного мозку» має двосторонні зв'язки як з підкірковими структурами, так і з різними областями кори великих півкуль. За деякими даними [6], роль нової кори у виникненні емоційних відчуттів та регуляції їх проявів здійснюється за рахунок її взаємодії з гіпоталамусом та лімбічною системою.

Дослідження показують [18, 22, 23, 27, 28, 31], що у той час, коли людина обманює, її організм переживає три різні процеси, пов'язані з емоціями, складністю змісту і

контролем. Іншими словами, будь-який зовнішній фактор, будь то простий фізичний подразник (звуковий, зоровий, дотиковий, нюховий, смаковий) або складний вербальний стимул, викличе емоцію, яка відобразить енергетичні зміни в організмі, спрямовані на підтримання гомеостазу або психічної цілісності особистості, на уникнення руйнівного впливу на ті чи інші рівні індивідуальності – фізіологічний, психологічний, соціальний. Кожен із цих процесів може вплинути на поведінку або стан людини. Як нами вже констатовалося, у генезисі обману істотну роль грають емоції людини: страх, гнів, тривога та інші. При цьому емоційний процес ґрунтується на тому факті, що обман може призвести до провини, страху чи емоційного підйому [22, 23]. Сила останніх залежить від особи обманщика та від обставин, у яких доводиться брехати [29]. Деякі люди відчувають під час брехні менше провини, ніж інші. Так, для маніпуляторів обманом є нормальний і прийнятний шлях досягнення своєї мети, тому вони, ймовірно, не відчувають провини. Обманщик не відчуватиме провини і у тому випадку, якщо вважає, що негативні наслідки брехні – не занадто серйозні. Сила страху, що переживається брехуном, також залежить від таких факторів: відносно кого здійснений обман; думка обманщика про своє вміння брехати; які наслідки чекають після розкриття обману. Емоційний підйом, що супроводжує обман, зростає, якщо відомо, що співрозмовника нелегко обдурити. Іншим посилюючим чинником є наявність сторонніх спостерігачів.

При цьому слід зауважити, що відчуття провини, страх і емоційний підйом можуть впливати на поведінку обманщика. Провина виражається у відведенні погляду, оскільки він не наважується дивитися прямо в очі співрозмовникові, кажучи відверту брехню. Що ж стосується страху і збудження, то вони проявляються ознаками стресу: жести множаться, людина частіше запинається і помиляється (заїкається, повторює чи пропускає слова), тон її голосу стає вище. Чим сильніша емоція, тим вище вірогідність, що один із цих сигналів видасть брехню. Переживаючи сильну емоцію, таку як страх або гнів, людина відчуває фізіологічні зміни в організмі: прискорення серцебиття і дихання, сухість у роті і горлі, потіння, тремтіння і відчуття слабкості в шлунку. За даними Барда П. [25], було показано, що емоційні переживання і фізіологічні зрушення, що їм супутні, за одних і тих умов виникають майже одночасно. Більшість таких змін (латентний період може відрізнятися) відбувається при емоційному збудженні внаслідок активації симпатичного відділу автономної нервової системи, яка мобілізує організм до екстрених дій: кров'яний тиск і частота серцебиття підвищуються; дихання частішає; зіниці розширюються; потовиділення збільшується, а виділення слини і слизу знижується; рівень цукру в крові зростає, забезпечуючи велику енергетичну віддачу; кров згортається швидше та перерозподіляється від шлунку і нутрошів до мозку і скелетної мускулатури, волоски на шкірі підводяться, створюючи гусячу шкіру і так далі. Таким чином, симпатичний відділ пристосовує організм

до енергетичних витрат. Коли емоція стихає, починають переважати енергозберіжні функції парасимпатичного відділу, повертаючи організм в його нормальний стан. Сама робота автономної нервової системи запускається певними ділянками мозку, включаючи гіпоталамус (якому належить провідна роль у багатьох біологічних мотивах) і частиною лімбічної системи. Від них сигнали передаються ядрам ствола мозку, контролюючим роботу автономної нервової системи. Остання безпосередньо впливає на м'язи і внутрішні органи, ініціюючи зміни в організмі, а також побічно викликає інші зміни шляхом стимуляції виділення адреналінових гормонів.

Збудження є частиною емоції, а її прояв є вірогідним наслідком обману, що і покладено в основу роботи поліграфа [3, С. 379-480]. Поява яскраво виражених емоційних реакцій на ті або інші питання свідчить про те, що вони (в силу якихось суб'єктивних для опитуваного причин) є більш значимими, ніж інші. При цьому їх запис здійснюється таким чином, що оператор виразно бачить, яке саме питання викликало відповідну емоційну реакцію.

В деяких дослідженнях [3, С. 376-402] робилися спроби розкрити відмінності у фізіологічних змінах між емоціями. Так, частота серцебиття була вищою при негативних емоціях гніву, страху і печалі, ніж емоціях радості, здивування і відрази. При цьому негативні емоційні прояви частково розрізнялися тим, що при гніві температура шкіри була вищою, ніж під час страху чи печалі. Таким чином, хоча між гнівом і страхом багато спільного, гнів гарячий, а страх холодний (не дивно, що люди описують гнів як киплячу кров, а страх як холод до кісток або льодяні ноги). Д. Левенсон, П. Екман і їх колеги показали, що ці різні патерни збудження можуть бути універсальними. Так, сердечний ритм був швидший під час гніву, страху і печалі, чим при відразі, а температура шкіри була найвищою при гніві [32, 33]. Ці результати важливі, але вони жодним чином не є однозначним підтвердженням теорії Дж. Ланге або того, що автономне збудження – єдиний критерій диференціації емоцій. Наведені вище дослідження, на нашу думку, показують лише те, що між емоціями існують фізіологічні відмінності, які сприймаються і переживаються як якісно різні.

В той же час можна стверджувати, що врахування емоційних переживань, яке спирається на загальнотеоретичне уявлення про механізми та зміст прояву активності, є важливим фактором інтерпретації результатів поліграфних досліджень. Отже, емоції страху, тривоги, радості тощо по суті є стимульними при поліграфному обстеженні. При цьому більш нагальним виступають теоретичні та практичні надбання, пов'язані з можливістю пізнавати їх закономірності в конкретних умовах

діяльності особистості. Важливість останнього дає основу для більш глибокого порозуміння наведених змін у змісті тих психологічних особливостей, які стоять за ними, а саме – страх, тривога, гнів. Можливість осмислення цих механізмів використовується як шлях для пояснення зв'язку з певними подіями або фактами та діями особистості. При цьому слід зауважити, що емоційні характеристики нейтрального характеру при поліграфному обстеженні теж мають своє значення і виступають індикаторами в порівнянні з іншими, даючи можливість визначити певну базову платформу при аналізі змін психофізіологічних показників. Ураховуючи, наведене можна стверджувати, що поліграф певною мірою є детектором емоцій, ресструючи і аналізуючи сукупність їх змін у вегетативних фізіологічних функціях, що визначає значимість стимулів, які впливають, а також коректно об'єднує всі виміряні параметри в цифрові дані, які характеризують ступінь вираженості емоцій при спостереженні за ними.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи проведений аналіз наукових даних щодо ролі емоційної сфери в змісті поліграфного методу, ми можемо констатувати наступне:

- по-перше, встановлено, що емоційна сфера розглядається як інтегральне структурне утворення особистості, включаючи не тільки динамічні властивості, а й якісні та змістові характеристики. На нашу думку, саме стійкі емоційні особливості певною мірою можуть детермінувати схильність особистості до прояву обману.

- по-друге, показано, що, вивчаючи та систематизуючи емоційні стани особистості в ситуаціях, пов'язаних із вивченням обману, науковці довели, що збудження є частиною емоції, а її прояв є вірогідним наслідком обману, покладаючи це в основу роботи поліграфа.

- по-третє, розкрито, що при поліграфній методиці важливим є врахування мотиваційного, морально-оціночного, гностичного та інших аспектів емоційної сфери, що відображаються в показниках поліграфного методу.

- по-четверте, констатовано, що на сьогодні існують дослідження особливостей емоційних станів під час проведення поліграфних досліджень (мета – виявлення обману).

Перспективними на нашу думку є дослідження взаємозв'язку між схильністю до обману та стійкими особливостями емоційної сфери, таких як емоційна лабільність, емоційна стійкість, рівень емпатії і особистісна зрілість в цілому, включаючи емоційну. Остання, на наш погляд, може виступити прогностичною основою схильності до обману.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Л. Г. Психофизиология детекции лжи. Методология / Л. Г. Алексеев. – М., 2011. – 108 с.
2. Антология концептов // Под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – Том 1. – Волгоград: Парадигма, 2005. – 352 с.

3. Аткинсон Р. Введение в психологию. Учебник для университетов; [пер. с англ. под общей редакцией проф. В.Зинченко]. – М.: Тривола, 1999. – 729 с.

4. Бреслав Г. М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: норма и отклонение.

ния: [монография] / Г. М. Бреслав. – М.: Педагогика, 1990. – 140 с.

5. Бехтерева Н. П. Здоровый и больной мозг человека / Н. П. Бехтерева; [под ред. С. В. Медведева]. – М.: АСТ; СПб: Сова; Владимир: ВКТ, 2010. – 399 с.

6. Гельгорн Э., Луфборроу Д. Эмоции и эмоциональные расстройства. Нейрофизиологическое исследование; [Пер. с англ. О.С. Виноградовой под редакцией и с предисловием действ. члена АМН П. К. Анохина]. – Москва: Изд-во «МИР», 1966. – 673 с.

7. Изард К. Е. Психология эмоций / К. Е. Изард. – СПб.: Питер, 2000. – 454 с.

8. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.

9. Краткий психологический – словарь // Под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – Ростов н/Дону, 1998. – 266 с.

10. Косицкий Г. И., Смирнов В. М. Нервная система и «стресс»: о принципе доминанты в патологии / Г. И. Косицкий, В. М. Смирнов. – Изд. «Наука», 1970. – 199 с.

11. Ольшанникова А. Е. Эмоции и воспитание / А. Е. Ольшанникова. – М.: Знание, 1983. – 83 с.

12. Психология мотивации и эмоций // Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, М. В. Фаликман. – М.: АСТ: Астрель, 2009. – 704 с.

13. Психофизиология: Учебник для вузов. 3-е изд. // Под ред. Ю. И. Александрова. – Издательский дом "Питер", 2012. – 464 с.

14. Санникова О. П. Феноменология личности: Избранные психологические труды / О. П. Санникова. – Одесса: СМІЛ, 2003. – С. 102-108.

15. Симонов П. В. Теория отражения и психофизиология эмоций / П. В. Симонов. – М.: Наука, 1970. – 238 с.

16. Смирнов В. М. Исследование механизмов эмоций в процессе лечения методом долгосрочных интерцеребральных электродов / В. М. Смирнов // Вопросы современной психоневрологии. Труды ин-та имени В. М. Бехтерева. – Т. 43. – Л. – 1967. – С. 67-72.

17. Тихомиров О. К. Психология мышления: Учебное пособие / О. К. Тихомиров. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 272 с.

18. Фрай О. Ложь. Три способа выявления. Как читать мысли лжеца, как обмануть детектор лжи / О. Фрай. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. – 284 с.

19. Фресс П. Эмоции / П. Фресс // Экспериментальная психология [под ред. П. Фресса, Ж. Пиаже; Пер. С. Фрэнц]. – М.: Прогресс, 1975. – Вып. 5. – С. 111-195.

20. Хомская Е. Д., Батова Н. Я. Мозг и эмоции. Нейропсихологическое исследование / Е. Д. Хомская, Н. Я. Батова. – М., 1998. – 312 с.

21. Чебикин О. Я. Становлення емоційної зрілості особистості: Монографія / О. Я. Чебикин, І. Г. Павлова. – Одеса : СВД Черкасов, 2009. – 230 с.

REFERENCES

1. Alekseev, L. G. (2011). *Psikhofiziologiya detekt-sii lzhi. Metodologiya [Psychophysiology of detecting lies]*. Moscow [in Russian].

2. Karasik, V. I., Sternin, I. A. (2005). *Antologiya kontseptov [Anthology of concepts]*. (Vol. 1). Volgograd: Paradigma [in Russian].

3. Atkinson, R. (1999). *Vvedenie v psikhologiyu. Uchebnik dlya universitetov [Introduction to psychology. Textbook for universities]*. Zinchenko, V. (Ed.). Moscow: Trivola [in Russian].

22. Экман П. Психология лжи / Пол Экман. – СПб.: Питер, 1999. – 270 с.

23. Экман П. Психология эмоций / П. Экман; [пер. с англ. В. Кузин]. – СПб.: Питер, 2010. – 336 с.

24. Assagioli R. Symbols of transpersonal experiences / R. Assagioli // *Journal of Transpersonal Psychology*. – 1969. – № 1. – P. 120-127.

25. Board P. Central nervous mechanisms for emotional behavior patterns in animals / P. Board. – Res. Pub. Assoc. Res. Nerv. Ment. Dis., 1939. – P. 190-218.

26. Collier T. J. Intracranial selfstimulation derived from entorhinal cortex / T. J. Collier, S. Kurtzman, A. Routtenberg // *Brain Research*. – 1977. – P. 137-138.

27. Cues to Deception / [De Paulo B., Lindsay M., Malone J. J., Muhlenbruck B. E., Charlton K., Cooper H.] // *Psychological Bulletin*. – Vol 129. – No:1. – 2003. – P. 74-118.

28. Edinger Joyce A., Miles L. Patterson. Nonverbal involvement and social control / Joyce A. Edinger, L. Patterson Miles // *Psychological Bulletin*. – Vol 93(1). – Jan 1983. – P. 30-56.

29. Ekman P. & Frank M. G. Lies That Fail / P Ekman, M. G. Frank [In Lewis, M. & Saarni, C. (Eds.)] // *Lying and deception in everyday life*. – New York: Guilford Press, 1993. – P. 184-200.

30. Grossman S. P. Modification of emotional behavior by intercranial administration of chemicals / S. P. Grossman; [ed. P. Black] // *Physiological Correlates of Emotion*. – N.Y., 1970. – 280 p.

31. Kashy D. A., & DePaulo B. M. Who lies? / D. A. Kashy, & B. M. DePaulo // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1996. – 70(5). – P. 1037-1051.

32. Emotion and automic nervous system activity in an Indonesian culture [Levenson, R. W., Ekman, P., Heider, K., Friesin, W. V.] // *Jornal of personality and social psychology*. – 1992. – #62. – P. 927-988.

33. Relations among emotion, appraisal, and emotional action readiness / [Levenson, R., Ekman, P., Friesen, W., et. al.] // *Jornal of personality and social psychology*. – 57(2), 1989. – P. 212-228.

34. Michael Koenigs, Daniel Tranel. Irrational Economic Decision – Making after Ventromedial Prefrontal Damage : Evidence from the Ultimatum Game / Koenigs Michael, Tranel Daniel // *The Journal of Neuroscience*. – 27(4): 2007. – P. 951-956.

35. Damage to the prefrontal cortex increases utilitarian moral judgements / [Michael Koenigs, Liane Young, Ralph Adolphs, Daniel Tranel, et. al.] // *Nature*. Advance online publication. – 2007. – P. 26-30.

36. Nico H. Frijda The Emotions / Frijda Nico H. – Cambridge University Press, 1986. – 544 p.

37. Papez J. W. A proposed mechanism of emotion / J. W. Papez // *Arch. Neurol. & Psychiat.* – 38. – Boston. – 1937. – 725-742.

Textbook for universities. Zinchenko, V. (Ed.). Moscow: Trivola [in Russian].

4. Breslav, G. M. (1990). *Emotsionalnye osobennosti formirovaniya lichnosti v detstve: norma i otklone-niya: monografiya [Emotional peculiarities of forming personality in the childhood: standard and disorders: monograph]*. Moscow: Pedagogika [in Russian].

5. Bekhtereva, N. P. (2010). *Zdorovyy i bolnoy mozg cheloveka [Healthy and ill human brain]*. Medvedev, S. V. (Ed.). Moscow: AST; SPb: Sova; Vladimir: VKT [in Russian].
6. Gelgorn, E., Lufborrou, D. (1966). *Emotsii i emotsionalnye rasstroystva. Neyrofiziologicheskoe issledovanie [Emotions and emotional disorders. Neurophysiologic research]*. Anokhin, P. K. (Ed.). Moscow: Izd-vo «MIR» [in Russian].
7. Izard, K. E. (2000). *Psikhologiya emotsiy [Psychology of emotions]*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
8. Ilin, E. P. (2001). *Emotsii i chuvstva [Emotions and feelings]*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
9. Petrovskiy, A. B., Yaroshevskiy, M. G. (1998). *Kratkiy psikhologicheskiy slovar [Brief psychological dictionary]*. Rostov n/Donu [in Russian].
10. Kositskiy, G. I., Smirnov, V. M. (1970). *Nervnaya sistema i «stress»: o printsipe dominanty v patologii [Nervous system and stress: about the principle of dominant in pathology]*. Izd. «Nauka» [in Russian].
11. Olshannikova, A. E. (1983). *Emotsii i vospitanie [Emotions and education]*. Moscow: Znanie [in Russian].
12. Gippenreyter, Yu. B., Falikman, M. V. (2009). *Psikhologiya motivatsii i emotsiy [Psychology of motivation and emotions]*. Moscow: ACT: Astrel [in Russian].
13. Aleksandrov, Yu. I. (Ed.). (2012). *Psikhofiziologiya: Uchebnik dlya vuzov [Psychophysiology: textbook for universities]*. 3rd ed. Izdatelskiy dom “Piter” [in Russian].
14. Sannikova, O. P. (2003). *Fenomenologiya lichnosti: Izbrannye psikhologicheskie trudy [Phenomenology of personality: selected psychological works]*. (pp. 102-108). Odessa: SMIL [in Russian].
15. Simonov, P. V. (1970). *Teoriya otrazheniya i psikhofiziologiya emotsiy [Theory of reflection and psychophysiology of emotions]*. Moscow: Nauka [in Russian].
16. Smirnov, V. M. (1967). *Issledovanie mekhanizmov emotsiy v protsesse lecheniya metodom dolgosrochnykh intertserebralnykh elektrodov [Study of the mechanisms of emotions in the process of curing by means of the method of long-term inter-cerebral electrodes]*. *Voprosy sovremennoy psikhonevrologii. Trudy in-ta imeni V. M. Bekhtereva – Issues of modern psycho-neurology. Works of the university named after V. M. Bekhterev*, 43, 67-72. Leningrad [in Russian].
17. Tikhomirov, O. K. (1984). *Psikhologiya myshleniya: Uchebnoe posobie [Psychology of cognition: textbook]*. Moscow: Izd-vo Mosk. un-ta [in Russian].
18. Fray, O. Lozh (2006). *Tri sposoba vyyavleniya. Kak chitat mysli lzhetza, kak obmanut detektor lzhi – Three ways of revealing. How to read the liar's thoughts, how to cheat the polygraph*. Saint Petersburg: Praym-EVROZNAK [in Russian].
19. Fress, P. (1975). *Emotsii [Emotions]*. *Ekspereimentalnaya psikhologiya – Experimental psychology*, 5, 111-195. Moscow: Progress [in Russian].
20. Khomskaya, E. D., Batova, N. Ya. (1998). *Mozg i emotsii. Neyropsikhologicheskoe issledovanie [Brain and emotions. Neuropsychological research]*. Moscow [in Russian].
21. Chebikin, O. Ya., Pavlova, I. G. (2009). *Stanovlennia emotsiinoi zrilosti osobystosti: Monografiia [The development of emotional maturity of a personality: monograph]*. Odesa : SVD Cherkasov [in Ukrainian].
22. Ekman, P. (1999). *Psikhologiya lzhi [Telling Lies]*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
23. Ekman, P. (2010). *Psikhologiya emotsiy [Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life]*. (Translated by Kuzin, V.). Saint Petersburg: Piter [in Russian].
24. Assagioli, R. (1969). *Symbols of transpersonal experiences. Journal of Transpersonal Psychology*, 1, 120-127 [in English].
25. Board, P. (1939). *Central nervous mechanisms for emotional behavior patterns in animals*. (pp. 190-218.). Res. Pub. Assoc. Res. Nerv. Ment. Dis. [in English].
26. Collier, T. J., Kurtzman, S, Routtenberg, A. (1977). *Intracranial selfstimulation derived from entorhinal cortex. Brain Research* [in English].
27. De Paulo B., Lindsay M., Malone J. J., et. al. (2003). *Cues to Deception. Psychological Bulletin*, (Vols. 129), No:1, (pp: 74 -118) [in English].
28. Edinger, Joyce A.; Patterson, Miles L. (1983). *Nonverbal involvement and social control. Psychological Bulletin*, (Vol. 93(1)), (pp. 30-56) [in English].
29. Ekman, P. & Frank, M. G. (1993). *Lies That Fail*. In Lewis, M. & Saarni, C. (Eds.), *Lying and deception in everyday life* (pp. 184-200). New York: Guilford Press [in English].
30. Grossman, S. P. (1970). *Modification of emotional behavior by intercranial administration of chemicals*. P. Black (ed.) *Physiological Correlates of Emotion*. New York [in English].
31. Kashy, D. A., & DePaulo, B. M. (1996). *Who lies? Journal of Personality and Social Psychology*, 70(5), 1037-1051 [in English].
32. Levenson, R. W., Ekman, P., Heider, K., & Friesen, W. V. (1992). *Emotion and automic nervous system activity in an Indonesian culture. Journal of personality and social psychology*, 62, 927-988 [in English].
33. Levenson, R., Ekman, P., Friesen, W., Fruda, N., Kuipers, P., Schure, E. (1989). *Relations among emotion, appraisal, and emotional action readiness. Journal of personality and social psychology*, 57(2), 212 – 228 [in English].
34. Michael Koenigs, Daniel Tranel (2007). *Irrational Economic Decision – Making after Ventromedial Prefrontal Damage : Evidence from the Ultimatum Game. The Journal of Neuroscience*, 27(4), 951-956 [in English].
35. Michael Koenigs, Liane Young, Ralph Adolphs, et. al. (2007). *Damage to the prefrontal cortex increases utilitarian moral judgements. Nature. Advance online publication* (pp. 26-30). [in English].
36. Nico, H. Frijda. (1986). *The Emotions*. Cambridge University Press [in English].
37. Papez, J. W. (1937). *A proposed mechanism of emotion. Arch. Neurol. & Psychiat.*, 38, 725-742 [in English].

*Елена Юрьевна Косьянова,
аспирант кафедры теории и методики практической психологии,
Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского,
ул. Фонтанская дорога, 4, м. Одеса, Украина*

ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ СФЕРА КАК ОСНОВА ДАННЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПОЛИГРАФНОГО МЕТОДА

В статье представлены результаты теоретического исследования эмоциональной сферы, которая рассматривается автором как интегральное структурное образование личности, включающее не только динамические свойства, но и качественные и содержательные характеристики. Выделено, что именно устойчивые эмоциональные особенности в определенной степени могут детерминировать склонность личности к проявлению обмана. Анализ эмоциональных состояний в ситуациях, связанных с изучением обмана на примерах многочисленных исследований, показало, что возбуждение является частью эмоции, а ее проявление является вероятным следствием обмана. Этот аспект и положен в основу работы полиграфа. Также были раскрыты мотивационный, морально-оценочный, гностический, физиологический и другие аспекты эмоциональной сферы, отражающиеся в показателях полиграфного метода. Обосновано, что полиграф в определенной степени является детектором эмоций, регистрируя и анализируя совокупность их изменений в вегетативных физиологических функциях. При этом определяющей является значимость воздействующих стимулов, а программное обеспечение позволяет корректно трансформировать все измеряемые параметры (верхнее и нижнее дыхание, артериальное давление, кожно-гальваническую реакцию и т.д.) в цифровые данные, характеризующие степень выраженности эмоций. Отмечено, что эмоциональные характеристики нейтрального характера при полиграфном тестировании имеют важное значение, так как выступают индикаторами по сравнению с другими, давая возможность определить определенную базовую платформу при анализе изменений психофизиологических показателей. Констатировано, что на сегодняшний день не достаточно исследований, отражающих взаимосвязь склонности к обману и устойчивых особенностей эмоциональной сферы, таких как эмоциональная лабильность, эмоциональная устойчивость, уровень эмпатии и личностная зрелость в целом, включая эмоциональную.

Ключевые слова: эмоции, эмоциональная сфера, склонность к обману, полиграфная методика.

*Olena Kosianova,
post-graduate student,
Department of Theory and Methods of Practical Psychology,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky,
4, Fontanska Doroha Str., Odesa, Ukraine*

EMOTIONAL SPHERE AS A BASIS OF POLYGRAPH EVIDENCE

The article presents the results of the theoretical research of emotional sphere, which is considered by the author as an integral structure personal formation, including not only dynamic properties, but also qualitative and meaningful characteristics. It has been revealed that stable emotional features in a certain degree can determine person's fraudulent propensity. The analysis of educational states in situations connected with deceit through the examples of many researches has shown that excitement is considered to be a part of emotion, and its manifestation is a probable result of deception. It has been discovered that the work of a polygraph is based on this aspect. Besides, the following aspects, which are manifested in the polygraph evidence, have been revealed: motivational, moral and assessment, gnostic, physiological, etc. It has been justified that a polygraph is a detector of emotions, which registers and analyzes their changes in vegetative physiological functions. Along with this, the role of influencing stimuli is considered to be extremely important; and the software helps to transform all the examined parameters (breathing, blood pressure, skin and galvanic reaction, etc.) into digital data, which characterize the level of emotions manifestation. Moreover, neutral emotional properties are significant for polygraph testing because they act like indicators compared to other ones, helping to determine a certain basis for the analysis of changes in psycho-physiological indices. Today the issue of the interrelation between fraudulent propensity and stable peculiarities of the emotional sphere (such as emotional lability, emotional stability, level of empathy and personal maturity) still remains understudied and needs further examination, which is considered to be the prospects for further research.

Keywords: emotions, emotional sphere, fraudulent propensity, polygraph testing.

Подано до редакції 23.02.2016

Рецензент: д. психол. н., проф. О. Я. Чебикін